Майя АРТЬОМОВА – докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук, директорка НДІ філософії, богослов'я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, академкиня**,** вчена секретарка Міжнародної академії богословських наук (м. Ужгород).

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ НООСФЕРНОГО ВЕЛЕТА ДУХУ І СЛОВА Г.С.СКОВОРОДИ ЩОДО ВЧЕННЯ ПРО ТРИ СВІТИ І ДВІ НАТУРИ, ВИЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНОГО ОСЕРДЯ СКОВОРОДИНСТВА

«Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо:
ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим,
що є, так ніби минуле зможе вернутись назад, або
напевно мусить здійснитися сподіване».
Григорій Сковорода

У публікації розкрито філософську концепцію ноосферного Велета духу і слова Г.С. Сковороди у контексті вчення про три світи і дві натури, визначення морально-світоглядного осердя Сковородинства. Сформульовано основоположні принципи Сковородинної вільної системи філософії життєвої мудрості, «сродної праці». Систематизовано джерельну складову духовно-інтелектуального простору творів Григорія Сковороди з поділом її на чотири цикли, визначенням структури корпусу його творів.

Ключові слова*. Григорій Савович Сковорода, Сковородинство, Сковородинна вільна система філософії життєвої мудрості, вчення про «три світи» і «дві натури», антропоцентризм, гносеологія.*

Дотик до Вічності через постать ноосферного генія України й світу, філософа-мудреця, просвітителя-гуманіста, мислителя-енциклопедиста, педагога, поета, драматурга, культурно-освітнього подвижника, композитора, музиканта, співця, перекладача, духовного практика у переддень 300-ліття від народження ***Григорія Савовича Сковороди*** (1722–1794 рр.) вимагає від нас осмислено осягнути визначену ним цілісну культурософську систему його життєвої мудрості, що стала сучасною стратегією Сковородинства як культурно-соціального саморозвитку людської особистості, народу, людства у цілому. Звідси, ***дієвою функцією філософії мудрості*** Григорія Сковороди є філософія культури, а ***культурософії*** – «дати життя нашому духові» [1].

Домінантою є концепція «внутрішньої» людини як основи філософської думки мандрівного Г.Сковороди, складовою якої є питання про людину та її сутність в аспекті теорії ***«двох натур»,*** згідно з якою усе суще складається з матеріального та ідеального, тілесного та духовного, а методологічною основою є концепція ***трьох світів*** (*світ символів* – Біблія, міфологія); *макрокосма* (всесвіт); *мікрокосма* (людина). Відтак, Г.Сковорода вбачав справжню людину не поза нею, а у її внутрішньому світі. Людська сутність – у словах, діях та серці.

Внесок митця у суспільну й філософську думку та літературу можна зрозуміти, зважившись перш за усе на його козацький родовід (від батька Савки Івановича – чорнуського роду козаків-характерників (ясновидців, цілителів, духовних провідників-наставників); від матері Палажки (Пелагеї) Степанівни – переяславського козацького роду Шангереїв з черкеських, тюрських,

українських коренів) як вільних людей, що у період посиленого закріпачення селянства не перебували у кріпацькій залежності ні від панів, ні від монастирів, ні можновладців. Це стало основою Сковородиного вільнолюбства [2].

Важливо також зазначити, що становлення величі і безсмертя Григорія Савовича відбувається у глуху пору національного гніту, жорстоких утисків українського народу самодержавною Росією, руйнування та ліквідація українських державних інститутів, у т.ч. й запорізького козацтва. Тому Григорій Сковорода обирає свій шлях боротьби й захисту співвітчизників, проголосивши: «А мій жребій із голяками».

Ще одна особливість великого працелюба, допитливого, осмислено талановитого пошукувача істини, стала здобута ним у той час високоякісна освіта – від початкової у Чорнуській школі Лубенського полку, що нині на Полтавщині, до здобуття за декількома спробами універсальної освіти у Києво-Могилянській академії – провідному навчальному закладі Східної Європи, а також спілкування з вченими, спостереженням за життям людей в Словаччині, Угорщині, Польщі, Австрії під час посольської місії 1745 – 1750 рр. у складі «Токайської комісії з заготівлі вин до царського двору» під керівництвом генерал-майора Федора Степановича Вишневського. За 5 років Г.Сковорода, володіючи багатьма мовами, побував у Токаї, Пресбурзі, Буді, Пешті, Шарошпатаку, Офені, Братиславі, Відні, де мав можливість ознайомитися зі здобутками західноєвропейської культури, студіювати окремі філософські праці з «чужою мудрістю», дискутувати із вченими. Існують припущення, що Сковорода побував в Італії й Німеччині [3, с. 3 – 76].

Життєтворчим є життєвий шлях та процес становлення і формування Григорія Сковороди як філософа, літератора та педагога: від співака придворної капели в Санкт-Петербурзі та Москві, до викладача поетики у Переяславській семінарії, домашнього вчителя сина багатого поміщика С.Томари в селі Ковраях Переяславського полку (нині Золотоніського району Черкаської області), викладача синтаксими, грецької мови та етики в Харківському колегіумі.

Останні понад 25 із 72 прожитих років життя Г.Сковорода провів самітником-пілігримом у мандрах переважно на Слобожанській Україні, що давало письменнику-мислителю багатий матеріал для своєрідної філософської творчості, а для українців він стає культовою фігурою. При цьому шлях майже в 50 років був тільки підготовкою до цієї мандрівки в образі старця – бродячого філософа-наставника [4]. У цих подорожах мандрівний філософ ніколи не розлучався із Біблією, сопілкою та флейтою, а своїми творами стверджував: «Учив, як жив, а жив, як навчав – найкраща риса педагога» [5]. І саме ця філософська мандрованість є головною ознакою для «найвидатнішого» українського мислителя [6].

Усе це разом дає підставу стверджувати, що Г.Сковорода постає перед нами як цілісна особистість мудреця, яка уособлює себе головним чином своїм життям, у якому слово ніколи не розходилося з ділом, а його вчення було в повній згоді з його життям. Головним сенсом людського існування Григорій Сковорода вважав самопізнання. Звідси, ***головна проблема філософії – це проблема людини***. Тому філософія Г.Сковороди «практична», оскільки він цікавився, насамперед, моральною проблематикою, живучи серед свого народу. За проникливою характеристикою Михайла Ковалинського (найближчого друга, учня і першого бібліографа мандрівного філософа) «ділився останнім з убогими, мав набожність без марновірства, вченість без величання, поводження без лестощів» [7].

Відтак, як писав український науковець-енциклопедист, культуролог-славіст, філософ Дмитро Чижевський, Сковорода – це «останній представник українського духовного бароко, з другого боку, він – український «передромантик»: але бароко та романтика – саме ті періоди

духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож, Сковорода стоїть у центрі української духовної історії…» [8, с. 24].

Висловлюючись звичними сьогодні словами, Г.С. Сковорода вбачав основне завдання філософії в побудові філософської антропології, а філософську онтологію, що її розвивали послідовники провідного німецького філософа, логіка, математика, мовознавця, дипломата, автора прообразу сучасних формальних систем Готфріда Вільгельма Лейбніца, не вважав шляхом до розв'язання проблем людини. Можна вважати, що ця філософія мала оригінальний характер. «Це – не книжна, запозичена філософія, а філософське відображення тих непростих процесів, що відбувалися на українських землях у другій половині XVIII ст.», – стверджує доктор філософських наук, професор Національного університету «Острозька академія», письменник, публіцист Петро Кралюк [9]. Вона виражалася при допомозі певного філософського інструментарію, із якими мислитель познайомився, здобуваючи освіту та займаючись самоосвітою. У своїх філософських рефлексіях Г. Сковорода спробував поєднати християнський неоплатонізм, для якого притаманні були виражені містичні моменти, із «приземленим» епікурейством. Це дає підстави вважати його передвісником нової епохи – епохи українського романтизму. Антропоцентризм філософії Г.Сковороди творить цілком нове бачення сутності людини.

Григорій Сковорода усвідомлює філософію як практичну систему життєвої орієнтації. На його думку, життя слід творити як філософський трактат. І він сам реалізує цей експеримент – будує власне життя на засадах, осяяних правдою істини. Правильне життя можна побудувати тільки на правильних знаннях, на правильній філософії.

Своє завдання український першорозум Григорій Сковорода вбачає в тому, щоб донести до простих людей істинні уявлення про світ, про людину, її щастя і шляхи його досягнення. Його широкомасштабна і поліфункціональна діяльність, ціннісно-смисловий універсум дають підстави за твердженням координаторки просвітницького руху сковородинців, докторки педагогічних наук, професорки, академкині чотирьох міжнародних академій Галини Сагач, визначити унікальну харизму Велета Духу і слова в раціональних та ірраціональних вимірах його космічної свідомості та християнського Одкровення, безкорисливого служіння Істині, Добру, Красі на засадах християнської етики – Віри, Надії, Любові, Софійності [10].

Невичерпним джерелом духовно-інтелектуальної простору сьогодення стали твори Григорія Сковороди, написані в художній формі: у вигляді віршів, діалогів, байок. Філософські трактати Г. Сковороди можна поділити на ***чотири цикли*** [11].

Перший цикл творів (1767 – 1772 рр.) відкриває праця «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе». Сюди належить твір «Симфонія, звана книга Асхань про пізнання самого себе», діалог «Розмова, звана двоє, про те, що блаженним бути легко». У цьому циклі, виходячи з теорії двох натур будь-якого буття, Г.Сковорода стверджує, що людина невід'ємна від зовнішнього світу, від природи, вона має спільні з нею засади існування і тому через пізнання своєї родової натури осягає і принципи людяності, і закони природи.

Другий філософський цикл (1772 – 1774 рр.) об'єднаний загальним підзаголовком «Дружня розмова про душевний світ». До нього входять «Діалог, чи розмова про древній світ», «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті», «Кільце. Розмови, звана алфавіт, чи буквар світу». У цьому циклі Г.Сковорода розробляє свою філософську антропологію: вчення про людину, людське щастя і загальні засади моральності. Цими засадами, на його думку, є принципи наслідування природи, принцип спорідненій («сродної») праці, найповнішого розкриття здібностей людей чи їхньої нерівної рівності.

До третього циклу (1775–1780 рр.) належать «Ікона Алківіадська», «Дружина Лотова». У цих творах Г. Сковорода аналізує символічний світ, який створює особливу сферу культурного буття, а також обґрунтовує вчення про загальний ідеал життя.

У четвертому циклі (1783–1784 рр.) – «Сварка архістратиги Михайла з Сатаною про те, чи легко бути благим», «Про Біса з Варсавою» – йдеться про те, з чим повинна боротися справжня людина, що слід перемогти і від чого слід звільнитися.

При цьому, Г. Сковорода за життя не надрукував жодного твору. Свої ж філософські трактати і діалоги писав химерною сумішшю церковнослов'янської, українською та російською мов, байки – руською книжною, пісні – українською мовами, а окремі твори – навіть латиною [12]. Загалом, наш найвидатніший (і найосвіченіший) філософ XVIII ст. писав літературною мовою, що спиралася на староукраїнську книжну традицію кінця XVI – першої половини XVIII століть і, водночас, була втіленням авторських уподобань у виборі мовних варіантів з орієнтацією на церковнослов'янську мову (передусім у філософській прозі).

Повна академічна збірка творів Григорія Сковороди українською мовою , а також бібліографічна інформація щодо найрізноманітніших питань, пов'язаних з життям і діяльністю Велета Духу і слова, знаходимо у фундаментальному посібнику доктора філологічних наук, професора, літературознавця Леоніда Ушлакова «Григорій Сковорода: семінарій», що виконує роль своєрідного навігатора у «морі» наукової літератури [13]. Дослідник визначив ***структуру корпусу творів Г.Сковороди*** [14]**.** Під мовним оглядом він поділяється на три частини:

1) тексти, писані книжною українською або церковнослов'янською мовою (88,4 %);

2) латиномовні тексти (11 %);

3) тексти, написані грецькою (0,6 %). Книжною українською мовою Сковорода написав усі свої діалоги, трактати, притчі, прозові байки, майже всі переклади, 69,3% корпусу поезій, 48,3 % листів. Тим часом латинською мовою ним створено понад половину (51,3 %) листів та 30,6 % поезій. Грецькою мовою він написав один короткий лист до Ковалинського та пару епіграм. Оригінальні тексти в складі корпусу творів Сковороди становлять 92,6 %, а переклади 6,9 % (0,5 % припадає на філологічні нотатки – «Excerpta philologica».

Своєю чергою оригінальні тексти Л.В. Ушлаков умовно поділяє на власне авторський текст (85,5 %) та цитати (14,5 %). При цьому співвідношення оригінального тексту й цитат у різних творах Г. Сковороди істотно варіює. Це залежить від жанру твору, від його проблематики, часу написання та мови. Під жанровим оглядом корпус оригінальних творів Григорія Сковороди постає таким: 55 % припадає тут на філософські діалоги, 19,7 % – на листи, 7,5 % – на трактати, 6 % – на різноманітні віршовані жанри, здебільшого на набожну лірику, 4 % – на притчі, 3,2 % – на прозові байки, 4,6 % – на все інше. Основну ж частину корпусу творів Сковороди, а власне 94 %, обіймають прозові тексти.

Рішучий поворот, який у розумінні філософії й теології здійснив Г.Сковорода, полягає у відмові від традиційних претензій філософів на створення загальної картини світу, а зосередженні філософської думки навколо питання, як людині прожити у світі, що таке щастя і чи може його досягти кожен. При цьому, його не цікавлять «Копернікові сфери» і тому подібні речі. Звідси, для характеристики світу Г.Сковорода вживає латиномовний термін натура (природа). У «Розмові п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» один з персонажів ставить питання, чому люди бояться називати Бога натурою? [15]. Термін натура мав поширення як у середньовічній латинській, так і в новочасній філософії. У творі «Вхідні двері до християнської доброчесності» є такі міркування Г.Сковороди: «Увесь світ складається з двох натур: одна – видима; друга – невидима. Видима натура називається творінням, а невидима – Бог. Ця невидима натура, або Бог, все творене пронизує і утримує; всюди завжди був, є і буде.

Наприклад, тіло людське видно, а пронизуючий і утримуючий його розум не видно» [16, с. 115]. Він стверджує, що Бог є не що інше, як «вічна глава і таємний закон у тварях».

Це *перший основоположний принцип філософської системи Сковороди*, спираючись на який можна стверджувати, що філософська позиція мислителя – об'єктивний ідеалізм.

Поняттям, протилежним за своїм змістом, до прийняття Бог, у творах Сковороди виступає видима натура, або тварь. Терміном «тварь» філософ позначав світ речей, все матеріальне. Матерію Сковорода називав «видимостью, внешностью, наружностью», бо світ речей, на його думку, залежить від невидимості. Оскільки видимість минуща, вона може бути істинною, бо істинне, за Сковородою, тільки те, що вічне. Викладаючи свою концепцію двох натур і наголошуючи про їх єдність, Г.Сковорода, хоч і визнавав невидиму натуру більш важливою, однак неодноразово підкреслював її тісний зв'язок з натурою видимою. Вони розглядаються філософом у співвідношенні між сутністю і явищем, формою і матерією: сутність – невидима, явище – видиме. У той же час, у Г.Сковороди майже не проглядається ідея ієрархічності будови світу: давалася взнаки українська ментальність, яка характеризується як егалітаризм (фр. égalitarisme урівнювання від égalité – рівність) і демократизм, що межують з анархізмом.

Видимий світ чи видима натура складається з численних малих світів, серед яких Г. Сковорода виділяє мікрокосм (людину) і символічний світ (Біблію). Деякі дослідники схильні вважати, що у даному випадку маємо вчення про ***три світи***: великий світ (макрокосм), малий та символічний. Тобто своєрідно визначальною є концепція трьох світів Григорія Сковороди, який стверджує, що це:

1) великий або макрокосмос («Обительний мир», Всесвіт);

2) малий або мікрокосмос (людина);

3) символічний (біблія, міфологія, тощо).

Однак мислитель не завжди дотримувався термінологічної чіткості, іноді вдаючись до образності і оригінальності. У діалозі «Потоп змііний» Г.Сковорода стверджує: «Всі три світи складаються зі двох речей, що називаються матерія і форма. Ці форми у Платона іменуються ідеї, сиріч видіння, види, образи. Вони суть первородні світи нерукотворні, таємні мотузки, що утримують перехідні речі, тобто матерію. У великому й малому світах речовий вигляд дає знати про приховані під ним форми, або вічні образи. Також і в символічному, або біблійному, світі зібрання створінь представляють матерію. Але божа природність, куди своїм знаменням веде створене, є формою. Бо в цьому світі є матерія й форма, сиріч плоть і дух, видимість та істина, смерть і життя» [17, с. 340].

Таке бачення про світ загалом відповідають поглядам християнських неоплатоніків. Однак, у Г.Сковороди ми не знаходимо звернення ні до класиків християнського неоплатонізму (отців церкви), ні до вітчизняних неоплатоніків (І. Вишенського чи І. Копинського). Проте він звертається до творів самого Платона, як «першоджерела», надаючи ідеям античного філософа християнського забарвлення.

За вченням Г.Сковороди великий світ або макрокосмос («обительний мир») та Всесвіт, який розглядаються як безконечний, безмежний і складається з багатьох світів, яких існує безконечна кількість. *У основі всіх матеріальних речей*, за твердженням Сковороди, лежить єдність *чотирьох елементів* — вогню, повітря, води і землі. Усі речі у великому світі зіткані з протилежностей і знаходяться у постійному русі. У цьому вбачається наслідування Г.Сковородою вчення Арістотеля. Виходячи з розуміння Сковородою природи великого світу, його погляди в цілому можна охарактеризувати як ідеалістичний пантеїзм у своєрідній формі. Специфіка полягає в тому, що він історично є перехідною формою від теїзму через об'єктивний

ідеалізм до матеріалізму. У розумінні матеріального світу Г. Сковородою поряд з ідеалістичними поглядами важливо визначити такі прогресивні положення:

- твердження про вічну зміну і рух матеріального світу;
- визнання суперечливої природи світу речей та нерозривного зв'язку протилежностей;
- проголошення існування безлічі світів, вічності та безконечності матерії;
- послідовний антиклерикалізм і відхід від офіційного вчення православної церкви.

Для Г.Сковороди, виходячи із своєї концепції двох натур, ключем до всіх розгадок життя, як космічного, так і божественного, є людина, тому що всі питання і всі таємниці світу зосереджені для нього в людині. Не розгадавши себе, людина не може нічого розуміти в тому, що оточує, розгадавши ж себе до кінця, людина проникає в найглибші таємниці Всесвіту. Вчення Сковороди про людину спирається на поняття «внутрішньої людини» [18].

Загалом Г. Сковорода стверджує:

- У людини є видиме і невидиме, тілесне і духовне, тлінне і вічне. Якщо людина вмирає, то вона втрачає видиме, тілесне, свою тінь. А духовне, невидиме, зостається, бо воно вічне;
- Тілесна людина – несправжня: вона тінь і ніщо. Справжня людина виникає тоді, коли вона осягає невидимість. Людина виступає мірою усього існуючого, бо перш ніж пізнати великий і символічний світи, людина повинна пізнати саму себе.

Мислитель говорить про ***три позиції людини*** у відношенні до такого світу. *Перша позиція* – ***надія на щастя і радість серця***: «Люди в житті своєму трудяться, накопичують, а для чого, то багато хто самі не знає. Якщо розсудити, то всім людським затіям, скільки їх там тисяч різних не буває, вийде один кінець – радість серця» [19], створюючи культурний світ, в якому предмети і стосунки повинні задовольняти серед інших потреб і потребу людини в радості і щасті. А це вимагає, що кожен повинен йти своєю дорогою, але до однієї мети – знайти себе. Своє ж завдання Г. Сковорода бачив в тому, щоб своїм життям відповідати своїй філософії.

Друга позиція, яка може бути виділена у вченні філософа про емпіричну людину, – ***людська діяльність***. У цьому контексті Г. Сковорода міркує про ***волю, розум і душу***. Душа є передчуття внутрішньої людини, вічної його ідеї, вона головне в людині: «Що користі придбати цілому Всесвіту володіння, а душу втратити?» [20, с. 341]. Воля і розум в основі своєю єдині: розум діяльний, а воля розумна. Тільки при такому відношенні вони можуть зберегти здоров'я душі. А тілесне здоров'я людини є не що інше, як рівновага цих вищезазначених чотирьох елементів. Дорога людини до єдності волі і розуму є його особиста інтимна історія, повна напруженого драматичного змісту. Вона, згідно Сковороді, визначається містичною метою і в житті людини розкривається покликанням, у якому вона знаходить себе [21].

Третя позиція – це ***відношення емпіричної людини до навколишнього її світу*** може бути позначена перш за все перед самим собою як *відповідальність людини як за діяльність* у світі *й отриманні душевного миру,* так і за ті *відчуття,* яким вона віддає перевагу на цьому світі випробовувати. Саме таким чином, відповідальність людини перед собою, по суті, виявляється відповідальністю перед Богом, з яким людину порівняно. Крім того, людина несе відповідальність й перед іншими людьми за ті відчуття і настрої, які вона переживає і культивує. Г.Сковорода говорить про виховання, про те, що в дитині насамперед необхідно виховувати відчуття подяки. У людині вічно борються *два серця – ангельське і сатанинське*, вважає філософ, і виховання повинне допомогти в цій боротьбі [22, с.126].

Немаловажливим у вченні Г.Сковороди є існування **третьогу світу** емблематика та символіка, що ототожнюється з Біблією:

- Урівняння Біблії з міфологією через розгляд біблійних сюжетів як своєрідних притч, що узагальнюють нагромаджений людством пізнавальний та моральний досвід;
- Істинний смисл Біблії полягає в прихованій за символічною формою ідеї рівності усіх людей, любові і спільності усього…

Біблію Г. Сковорода розглядав як інструмент збагнення прихованої таємниці. Збагнення внутрішньої натури Сковорода зв'язує з пізнанням краси. Він вважає, що зовнішня форма – це випадкове, явище, що вноситься в природу, а внутрішня натура – це істинне джерело краси. Застосовуючи філософію двох натур і трьох світів до людини, Сковорода робить висновок, що людина здійснює прекрасні вчинки і щаслива тільки тоді, коли вона погодить свою поведінку і образ життя зі своїми природними схильностями.

ВИСНОВКИ.

Загалом, Григорій Сковорода перший з видатних українських попередників і сучасників не змарнував своїх талантів і духовного подвижництва, не піддався спокусі релігійної й світської влади та зберіг самостійність мудрого життя волею особистого духу.

Хоча дослідники часто називають Сковороду «філософом без системи», мовляв, він еклектично поєднував у своєму вченні різні, часом суперечливі, філософські системи, які не мають єдиної теоретичної основи, однак вони нехтують саму суть філософії, означену Сковородою, що філософія або мудрість спрямовує все коло діянь своїх на те, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, ясність думкам… Зазначмо при цьому, що те, що умовно називають системою (релігія, ідеологія, штучні закони, політичний режим і т.п.), насправді є антисистемою, бо вона не розвивається, а існує за рахунок вільного внутрішнього ресурсу системи культури. Між іншим, системність визначають не закони, канони чи догми, а внутрішня здатність живої сутності, структури саморозвиватися з ресурсу самостійної сили. Тому й ***Сковородинну вільну систему філософії-мудрості*** – Сковородинство намагаються втиснути у формальні рамки релігійних канонів та ідеологічних догм.

Але вільний дух мудреця не дає себе впіймати, як це викарбувано на надмогильному камені, якою філософ підсумував своє життя: ***«Міръ ловилъ меня, но не поймалъ»*** (Multiple Choice Questions and Answers). Староукраїнське «Міръ» (мир) означає: мирське життя, хрещений люд, громада, соціум. Тому Світ у Г. Сковороди не може ловити людину, бо людина як мікрокосм, малий світ – невід'ємна частина макрокосму, великого Світу. Навпаки, людина у пізнанні себе й Світу пізнає Істину й досягає «радості серця» – щастя. При цьому, Г. Сковорода розрізняє в написанні «Міръ» як Внутрішній Світ – «Душевний Мир», як Зовнішній Світ – Космос та «Міръ» як соціум, історію – «древній мір».

Значимість філософії Г.Сковороди, у тому, що вона, *по-перше*, представляла лінію неоплатонізму і до неї не можна підходити з позиції критеріїв домінуючої на той час лінії західноєвропейської філософії. Г.Сковорода – філософ-мудрець східного типу, провідним принципом життя якого є первинність серця, а не розуму, як у західних мислителів. ***Саме первинність і духовна воля серця з його внутрішнім суддею совістю – морально-світоглядне осердя Сковородинства.*** Згідно з кордоцентричною концепцією Сковородиної філософії-мудрості, мірою моральної зрілості людини є чисте серце: «***Голова в людині всьому – серце людське. Воно-то і є найточніша людина в людині, а все інше – околиця***...».

По-друге, Г.Сковороді вдалося створити оригінальну філософську систему, поєднавши в ній здавалось би непоєднувані речі – неоплатонізм із вираженим містицизмом та епікурейство, християнський погляд на світ через призму життєвої мудрості, біблеїзм та елементи античної філософії, де знайшли відображення як реалії ранньомодерного часу, так і особливості

української ментальності. Культурософський принцип життєвої мудрості є основою філософсько-освітньої системи Г. Сковороди й природовідповідного, культуровідповідного морально-світоглядного руху *Сковородинства.*

По-третє, спираючись на розроблену концепцію трьох світів і двох натур, Григорій Сковорода створив філософське вчення, центром якого стала людина і проблеми досягнення нею щастя. У центрі філософських роздумів Г.Сковороди проблема пізнання дійсної людини. Цей процес відкриття її таємниці утворює теоретичні підвалини, на яких будується його розуміння світу. Згідно утвердження філософа, людина має *три позиції* у відношенні до світу, які реалізуються через наступні ідеї: задоволення потреб людини у щасті та радості, проблема волі і розуму та ідея свободи від світу як ідея свободи від тліну, від смерті, це ідея воскресіння і загального перетворення.

По-четверте, найхарактернішою особливістю феноменальної натури Г.Сковорди є не лише філософсько-духовна практика, але й педагогічна діяльність. Якщо ***Сковородинська філософія –*** це система мудрості, то ***педагогіка*** – це система самовиховання, які вільні від догматики і авторитаризму й цілковито відповідають нинішньому інноваційному принципу (активному персоніфікованому навчанню на основі розвитку критичного мислення, креативності, допитливості, винахідливості, духовності, наполегливості, взаєморозуміння, розвиток своїх природних здібностей) через самопізнання та самоздійснення в «спорідненій праці», які взаємопов'язані внутрішнім, глибинним прагненням до щасливого людського життя за моральним принципом у ладу з Природою й Світом. Саме у педагогічних поглядах Г.Сковороди відбилися основні напрями передової педагогіки:

- гуманізм;
- демократизм;
- висока моральність;
- любов до батьківщини і народу;
- відповідальність за вчинки перед суспільством і природою.

Це у певній мірі у XX столітті дало поштовх до розвитку природо-орієнтованого процесу навчання та виховання, який приносить людині задоволення, прагнення активно оволодівати знаннями, а також усвідомлення потреби у власному розвитку, що виводить на шлях цілеспрямованого самовдосконалення, яке дало підставу до становлення і розвитку ***ноосферної освіти*** як найважливішого інструменту осягнення законів світу і людського суспільства, в якому моральність – норма гармонізації людини і суспільства з загальними законами існування всесвіту, де духовні інтереси домінують над споживацькими, а особистість усвідомлює себе як частинку вселенського життя, відповідаючи за вчинки перед суспільством і природою, проявляючи спрямованість на підтримку і збереження життя на планеті.

По-п'яте, Григорій Сковорода ввів розробку правових проблем у руслі природничо-правової доктрини. Поєднання людини і права, людини та природи він висловлює філософсько-правову думку через призму ідеї «сродності», яка виражає моральну автономію особи і справедливості. У поняття «сродної праці» Г.Сковородою покладена сутність права. Право та справедливість виражають свободу людини. При цьому перевага віддається філософом внутрішній свободі людини. Ідея права висвітлюється філософом як не формально-владний примус з боку держави, а як регулювання життя людини з урахуванням її буття в морально-ціннісній концепції. Таким чином, окремі права та свободи людини висувались Г.Сковородою вперше в історії правової філософії.

По-шосте, гносеологія ноосферного Велета духу і слова Григорія Сковороди – передове учення свого часу. Головні його твердження не тільки в умовах XVIII ст., але й наступні

століття та й у наш час відіграють велику роль у розвитку природознавства, філософії, педагогіки, літератури, мистецтва, музики, правових норм як на Україні, так і у ряді інших держав, перш за все як Європи, а сьогодні – усього світу.

Про Григорія Савовича Сковороду в переддень 300-ліття від дня народження, можна знайти силу-силенну найрізноманітніших спостережень, міркувань, паралелей тощо, число яких безугавно та стрімко зростає.. Його називають то «українським Сократом», то «українським Жан-Жаком Руссо», то «українським Франциском Асизьким», то розглядають як «піонера філософського кордоцентризму», як носія «космічної свідомості», як «апостола Раціоналізму», як найяскравішого представника «емблематичного стилю в містичній літературі Нового часу», як «найбільшого після перших отців Церкви християнського філософа світу», як особистості, яка втілила у собі всі риси українського народу» і протоптала «питомо східнослов'янську стежину осягнення реальності». Усе це перетворюють нашого філософа на своєрідний символ української культури від давнини до сьогодні. А у багатомільйонних знавців та шанувальників філософа-кордоцентриста «…проростає духовним цвітом мрія покласти нев'янучі квіти до Пантеону Слави України, де сяє Віфлеємською Зіркою ім'я благословенного Григорія Сковороди» [10, с. 10].

Ми ж стверджуємо, що Григорій Сковорода – це безсмертний «син віків» – мудрець-подвижник, який бачив далі «синів дня», бо знав Істину, й будив та будить нею недвижну масу, приспану в часі. Його сила в істинному знанні себе й несхибності в Істині, у нездоланності його волі духу, нашої духовної історії.

Джерела:

1.Шокало О.А. Своєчасність життєвої мудрості Григорія Сковороди/ Збірник наукових праць за матеріалами науково-методичного семінару «Світоглядні та соціокультурні трансформації у період Постмодерну: сподівання, реалії, проблеми» (в рамках програми МОН України Всеукраїнські сковородинські навчання «Пізнай себе»), 20 листопада 2019 р. – Київ, 2019. –362 с.

2. Махновець Л. Григорій Савович Сковорода: Біографія. – К., 1972.

3.Ушлаков Л.В. Григорій Сковорода: семінарій. –Харків: Майдан, 2004. – 776 с.

4. Багалій Д. Український мандрований філософ – Григорій Сковорода. – Київ:АТ «Обереги», 1993. – 75 с.

5. Творчість Григорія Сковороди. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Творчість Г. Сковороди – Українська література https://ukrlit.net› item

6. Кралюк П. «Незвична» філософія Григорія Сковороди. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: «Незвична» філософія Григорія Сковороди | Національний ... https:// www.oa.edu.ua› news...

7. Матях В.М. КОВАЛИНСЬКИЙ Михайло Іванович**.** Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с.: іл.. – [Електронний ресурс]. // Режим доступу: КОВАЛИНСЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ – Інститут історії ... ..http://www.history.org.ua/?termin =Kovalynsky_M

8. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 24.

9. Кралюк П. «Незвична» філософія Григорія Сковороди. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: «Незвична» філософія Григорія Сковороди | Національний ... https:// www.oa.edu.ua› news...

10. Сагач Г.М. Благословенний Григорій Сковорода в освітньо-просвітницькому просторі. – К.: FARB–IT (видавець ФОП «Т. А. Ульяніч»), 2021. – 640 с.

11. Художня творчість Григорія Сковороди — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Барокова доба ...https://ukrlit.net › info › xi_xviii

12. Гнатюк Лідія. Не цураймося свого! Якою мовою насправді писав Григорій Сковорода // Україна Молода. – ВИПУСК №112 за 17.11.2020; Каруник Катерина. Мова Григорія Сковороди в оцінці Юрія Шевельова: кристалізація поглядів // Слов'янський збірник, 2013. – Вип. 17. – С. 119 –135.

13. Ушлаков Л.В. Григорій Сковорода: семінарій. – Харків: Майдан, 2004. – 776 с. ISBN 966-8478-76-2.

14. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків – Едмонтон –Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с. ISBN 978-966-372-330-3;

15. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К., 1983. – С.163.

16. Там само. – С.115.

17. Там само. – С. 340.
18. Федоришин Г. Ідея «внутрішньої» людини у філософській системі Сковороди – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:... Ідея «внутрішньої» людини у філософській системі Сковороди http://oldconf.neasmo.org.ua › ...
19. Сковорода Г. С. Збірник творів. – К.: Знання, 1995. – С. 256.
20. Там само. – С. 341.
21. Федоришин Г. Ідея «внутрішньої» людини у філософській системі Сковороди – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:... Ідея «внутрішньої» людини у філософській системі Сковороди http://oldconf.neasmo.org.ua › ...
22. Загрубий П. В. Філософська спадщина Г. С. Сковороди. – К.: Знання, 2000. – 562 с.

***Майя Артьомова*. Філософська концепція носферного Велета духу і слова Г.С. Сковороди щодо вчення про «три світи» і «дві натури», визначення морально-світоглядного осердя Сквородинства**.

/ Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. – Карпатський університет імені Августина Волошина. – Ужгород: ТОВ «Спектраль ЛТД», 2022. – Випуск 4. – С.94 – 105.